

25. ДАМК, ф.337, оп.1, опр.177, арк.15-16.
26. ДАМК, ф.337, оп.1, опр.234, арк.6.
27. ДАКО, ф.804, оп.1, опр.555, арк.89; ДАМК, ф.17, оп.4
опр.669, арк.1.
28. ДАМК, ф.17, оп.4, опр.1021, арк.122.
29. ЦДІА, ф.575, оп.1, опр.5, арк.74.

К.Г.Арустамян

КВЕЛІРНА ФАБРИКА ЙОСИПА МАРШАКА

Вироби київського ювеліра Йосипа Абрамовича Маршака стали відомими з кінця ХІХ ст. Успіх і визнання на всеросійських та міжнародних виставках поставили його в один ряд із такими славетними ювелірами Росії, як Фаберже, Хлебніков, Овчинников.

Протягом тривалого часу фабрика Й.Маршака була великим ювелірним підприємством в Україні і відігравала роль законодавця у створенні різноманітного асортименту золотих та срібних виробів.

Проте, незважаючи на авторитет та популярність Маршака, його творча спадщина не отримала належної уваги з боку дослідників. Тільки 1913 року з'явилась публікація, присвячена відкриттю всеросійської виставки та 35-річчю заснування фабрики¹. Особливо цінними у цій книзі були ілюстрації кращих виробів, доля яких, як і доля багатьох інших витворів, була загадковою і часом трагічною. Багато цих виробів уже, на жаль, не існує.

У пропонованій увазі читача статті історію фабрики Й.Маршака розглянуто на основі архівних документів. Значно допомогли здійснити дослідження щорічні звіти фабриканта із докладними планами про виробництво та торгівлю.

Цікаві записи зустрічаються також у подорожніх журналах інспекторів, котрі згадували умови роботи майстрів, підмайстрів, учнів.

Поряд із письмовими джерелами, розглядаються у статті і вироби Маршака, які зберігаються в зібранні Національного музею історії України та його філіалу - Музею історичних коштовностей України.

Час відкриття фабрики Маршака збігся із бурхливим розвитком ювелірної справи в Україні. 1902 року із 232 майстерень по виготовленню золотих та срібних виробів, що функціонували у

Київській губернії, безпосередньо в Києві було 92². Вони виробили більше половини всієї золотої продукції та п'яту частину срібною.

Ремісники багатьох міст та містечок України прагнули переїхати до Києва і відкрити тут свої майстерні. Але тільки окремим з них судилося прожити таке яскраве і динамічне життя, як Й.Маршаку.

На жаль, поки що не виявлено матеріала, які розкривали б ранній період його творчості. Маємо лише скрупульозні відомості із його біографії.

Йосип Брамович Маршак народився 1854 року. Дитинство його пройшло у невеличкому містечку Ігнатівка Київської губернії. Батьки /Абрам Ісакович та Феня Шльома Лейзерівна/ мали п'ятьох синів - Йосипа, Мойсея, Бориса, Семена, Ізраїля та доньку Естер.

Досягнувши 14-літнього віку та одержавши домашню освіту, Йосип приїздить до Києва і влаштовується учнем до ювелірної майстерні. Закінчивши навчання як учень і підмайстер, він успішно склав іспит на звання майстра і одержав дозвіл ремісничої управи цехів виробляти у Києві золоті та срібні речі.

1878 року він відкриває невеличку ювелірну майстерню на Подолі. Проте, вона не зовсім влаштувала Маршака. І тому він задумав знайти приміщення у респектабельному районі міста. Найпрестижнішою вулицею серед київських ювелірів та годинників вважався Хрещатик. Тут розташовувались ювелірні магазини О.Золотницького, С.Вишневецького, М.Йонаса, Й.Шпигеля та інших. 1879 року Йосипу Маршаку пощастило знати кімнати у Целестина Верле, відомого годинникаря, який мешкав у будинку Пастеля по вулиці Хрещатик, 4. Розміщення майстерні поряд із великим магазином купця Верле, що привертало увагу заможної публіки, виявилось дуже вдалим для Маршака. Його ім'я стало відомим серед київської клієнтури, внаслідок чого кількість замовлень збільшувалась з кожним роком. Тому він набагато розширює виробництво ювелірних виробів і наймає нових робітників.

1885 року у майстерні працювало 20 чоловік. Архівні матеріали пають змогу мати уявлення про умови контрактів з учнями та підмайстрами. Так, наприклад, 6 учнів, віком від 12 до 14 літ, були взяті на 4-5 років. Із ними укладались усні або письмові угоди на таких умовах: двоє учнів перебували на повному утриманні хазяїна. Причому, один з них, шкільний вчитель м.Ентомира, після закінчення чотирьох-

річного строку навчання, мав одержати "одежду нову и 50 руб. денег, свидетельство подмастерья". У випадку порушення умов угоди, кожна із сторін зобов'язувалась виплатити штраф у сумі 100 крб³. Двоє інших учнів, жителі м.Києва, були прийняті до майстерні на 5 років. Перші 2 роки вони були на матеріальному забезпеченні батьків, одержуючи від хазяїна по 1-1,5 крб. на місяць. Останні 3 роки учні переходили на утримання хазяїна, який надавав їм одяг, харчування, житло. За умовами договору робочий день тривав від 8 до 12 ранку, із перервою на обід від 12 до 2 години. А після обідньої перерви від 2 до 6 години вечора.

Поряд з учнями у майстерні працювали підмайстри, що отримували, на відміну від учнів, заробіток у розмірі від 150 до 275 копійок на день. Після закінчення строку навчання підмайстром видавали атестати, у яких, крім строків навчання, відмічались також успіхи в опануванні ремеслом та характеризувалась їхня повединка. Зразком такого атестата є документ, виданий 1886 року Й.Маршаком підмайстру Овсію Друтману. В атестаті зазначалось, що він "согласно договору начал у моей мастерской учение с 1 марта 1882 г. по мастерству золотых дел, окончил обучение с хорошим знанием мастерства по званию подмастерья, и что он в настоящее время работает в качестве подмастерья, и ведет себя честно и добропорядочно, работает усердно и прилежно"⁴.

Й.Маршак одним із перших серед київських ювелірів почав застосовувати дятячу та жіночу працю.

Вінки займались переважно шліфуванням готових золотих виробів. За даними 1885 року для цієї роботи було найнято двох учениць строком на 2 роки. Заробітну плату вони не одержували і перебували на утриманні хазяїна, котрий надавав їм житло та харчування. Третій вінці /майстру/ виплачували заробіток у розмірі 6 карбованців на тиждень /за 5 днів/⁵.

Справа на фабриці йшла успішно. Тому власник постійно збільшував випуск ювелірних виробів, закупаючи великі партії сировини. Протягом кількох років золото постачали йому із Гамбурга, Берліна та Парижа, срібло - із Москви, а платину - із Санкт-Петербургу⁶.

При фабриці було відкрито магазин, у якому продавали золоті та срібні жетони, портсигари, різні прикраси, а також вінки та

медалі /див.рис.1, що на стор. 67 : будинок, у якому розташовувались фабрика та магазин Й.Маршака/. Але в магазин надходила незначна кількість продукції, оскільки власник вважав за краще реалізовувати товар серед "київських магазиновласців, торгуючих драгоцінностями"⁷, а також вивозити його за межі Києва.

1891 року він відправив до магазинів Росії і царства Польського 5300 прикрас на суму 39908 карбованців, залишивши на продаж у власному магазині лише 1500 виробів на суму 27918 карбованців⁸.

Прагнення завоювати всеросійський ринок, а також впевненість у високій конкурентноспроможності продукції призвели до того, що Маршак не брав участі у київських ярмарках. Він вивозив свій товар на великі і престижні ярмарки до Москви, Санкт-Петербурга, Новгороду.

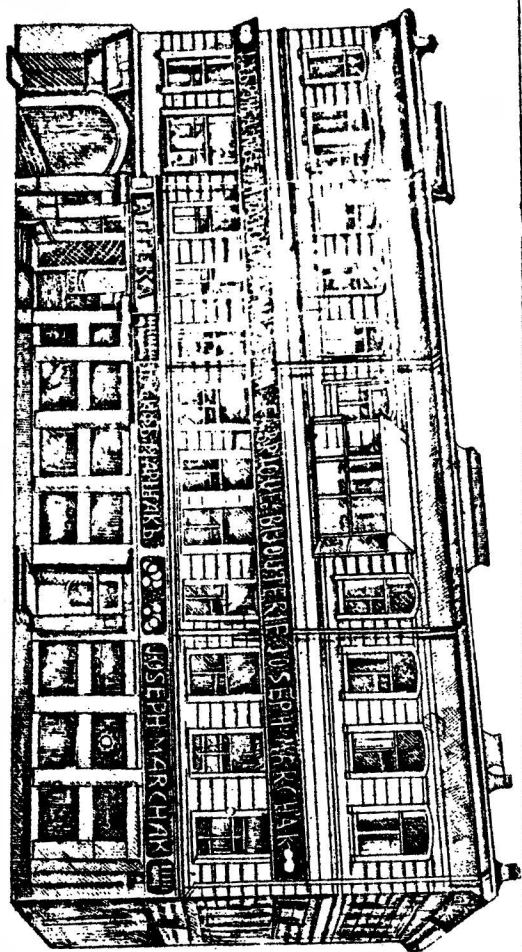
1891 року Маршак розміщує фабрику золотих та діамантових виробів у розташованому поблизу від колишньої майстерні кам'яному будинку, оціненому у 10 тисяч карбованців. На той час чисельність робітників на підприємстві досягла 46 чоловік.

Але успіх не завжди супроводжував Й.Маршака. 1899 року його спіткало велике лихо. Під час пожежі постраждали два п'ятиповерхових флігелі та інші опорути, оцінені на суму 155475 кр⁹.

Та власник фабрики швидко здійснив ремонт, закупує нове обладнання /токарні та шліфувальні верстати з електричними двигунами, зручні в роботі плавильні печі та вентилятори/. Станом на 1913 рік на підприємстві працювало 61м квітунів, а кількість робітників досягла 126 чоловік¹⁰. Завдяки цьому стало можливим щорічно випускати золоті та срібні предмети на суму 189707 карбованців.

Велику допомогу Маршаку надавав його молодший брат Ізраїль. Прослуживши на фабриці 23 роки та маючи за плечима 8-річний досвід роботи швейрного майстра, він став помічником завідувачого фабрикою. За його сприянням тривалість робочого дня було скорочено до 9 годин 40 хвилин¹¹.

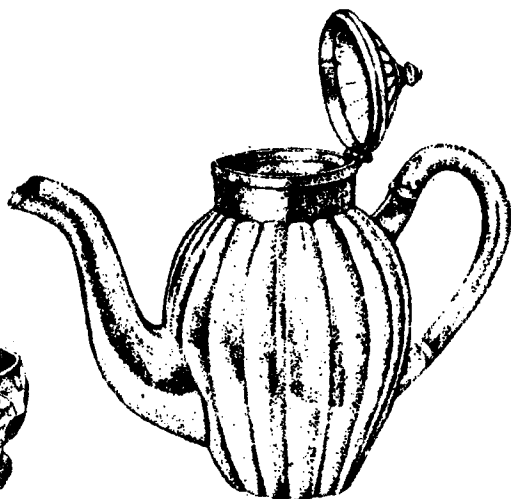
З кінця XIX ст. на фабриці відбулися великі організаційні зміни. Значно розширився швейрний відділ, відкрився граверний відділ для виробництва різноманітних виробів /як великих, так і дрібних/. За час існування фабрики було відкрито такі відділи -

рмс.1

б

в

рис. 2

карбувальний, шліфувальний, формувальний, ливарний, токарний, відцїли гальванопластики та позолоти, закрїплення каменів, малювально-скульптурний, годинникарський.

Й.Маршак був талановитим організатором. Він зміг об'єднати навколо себе найкращих художників і майстрів. Великого значення надавав Маршак удосконаленню знань із пвєлірної справи. З цієї метою він фїнансує поїздки провідних художників на все-російські виставки та за кордон. Для майстрів та учнів було створено можливість навчатися у Київській рисувальній школі. 1913 року при фабрїці відкрїлась реміснича школа, яка готувала майбутніх спеціалїстів із трьох напрямів: слюсарно-механїчного, столярно-рїзбярного та гравєрування по сталї.

Постїйний пошук нового відбивався на асортиментї прикрас, який відзначався великим різноманїттям і відповідав найвишуканїшим смакам. Протягом ряду років на фабрїці випускались високохудожні витвори із золота, платини - брошки, кольє, перонї, браслєта, ланцюжки, шпелєни, запонки, шпильки для краваток, портоногари, флаконї, мовєтницї, мундїтуки /прикрашенї вставками із коштовного каміння/ тощо.

Із срібла виготовлялись свїчники, канделябри, вазї, кубки, стакани, туалетні набори, столові сервізи в стилях рококо, ампір або "американського фасону".

Оригїнальнїсть виконання пригатаманна була серїї підстаканників під назвою "Лебїць" та "Дракон" /див.рис. 2,а, що на стор. 68 : підстаканник "Дракон"/. Цї вироби демонстрували досконале володїння-матерїалом, умїння виразно передати пластичне моделювання силуетів. Незважаючи на підкрєслєну декоративнїсть підстаканників, вони мали утилітарне призначення.

При розробцї нових зразків прикрас та посуду, власник фабрики орієнтувався не тїльки на запити заможних замовників, але й передбачав випуск некоротких виробів для різних верств населєння, які не мали великих коштів. До масових зразків продукцїї фабрики належать такі вироби, як лєстерко в срібній оправї, лавник та цукерниця, які зберїгаються в колекцїї Музею історичних коштовностей України.

Форма невеликої за розміром цукерницї вдало поєднується із декором у виглядї з'єднаних напівкїл, заповнєних лусками та розетками. Її гладєнький вїнець прикрєплений колами та овалами,

які чергуються між собою і збільшуються за розмірами до центру. Чаша прикріплюється до круглої основи за допомогою трьох литих ніжок. На цукерниці є поіменне тавро майстра /"Н.Т."/, який отримав право ставити свої ініціали поряд із клеймом фабрики /див.рис. 2, б, що на стор. 68 : цукерниця виробництва фабрики Й.Маршака із тавром майстра "Н.Т." /.

Срібний кавник виконаний у традиційнй стилі класицизму 20-30 років XIX ст. Привабливість йому надають вертикально опуклі частки, що значно зменшують блиск полірованої поверхні. /див.рис.2,в, що на стор. 68 : срібний кавник у стилі класицизму/.

На замовлення киян до різних ювілейних дат виконувались різноманітні жетони. Бажаючи могли подати на фабрику власні малюнки. Золоті жетони часто прикрашалися різнокольоровою емаллю та коштовним камінням.

Поряд із масовою продукцією, на фабриці виконувались також індивідуальні замовлення. До числа кращих із них належать два витвори, що зберігаються в Національному музеї історії України. Це - срібна модель споруди Педагогічного музею та срібне декоративне блюдо. Вони позначені високим технічним та художнім рівнями виконання і значною мірою відображають творчі пошуки провідних художників фабрики, які розробляли зразки виробів для всіляких підношень та ювілеїв.

Найцікавішу та найвдалішу групу ювілейних предметів становлять срібні декоративні блюда, що відзначаються різноманітністю форм, деталями декору, вишуканістю композиційних вирішень.

Майстерністю виконання виділяється срібне блюдо, замовлене 1899 року церковними старостами м.Кієва. Цей твір присвячувався 50-річчю ювілеєві Іоаннікія, митрополита Київського і Галицького..

Особливої неповторності цьому твору надає бездоганне виконання архітектурного ансамблю Києво-Печерської Лаври. Силуети церковних споруд Верхньої лаври та Ближніх печер ефектно показані в оточенні садів. У техніці найвитонченішого гравіювання, близькій до гравєрних робіт українських художників, по борту блюда відтворюються силуети Софійського собору, Михайлівського та Братського монастирів, Київської духовної семінарії.

1913 роком датується блюдо Й.Маршака із збірки Музею історичних коштовностей України. Його було виконано на замовлення

хителів с.Попова Слобода Курської губернії /тепер Путивльський район Сумської області/ для подарунку князю Доупову, графу Сумарокову-Ельстон. Порівняно із блюдом 1899 року цей твір про- стіший за своїм композиційним вирішенням. Блудом прикрасою його є емальовий герб м.Курська та напис по нижньому борту, вико- наний руком змілого гравера.

Крім написів вкладників, блюдам Й.Маршака притаманне засто- ування накладних гербів, заповнених кольоровою емаллю. Моделі подарункових блюд та багатство їхнього декору верішвалися на фабриці залежно від фінансових можливостей замовників.

1911 року земські управи замовили Й.Маршаку серію оригі- нальних подарунків для царя Миколи II, що прибував до Києва з на- годю відкриття пам'ятника Олександрю II. Серед підготовлених ріаноманітних творів були і срібні вінки, розкішні блюда, при- крашені литими та карбованими накладками, що вражають вірту- озність виконання.

До цього ж часу належить виготовлення унікальної срібною моделі Педагогічного музею, створеної на кошти київського ба- гача С.С.Могильєвцева. Він фінансував спорудження приміщення музею, яке було кращою будівлею архітектора П.Ф.Альохіна. Срібна модель призначалась покровителю Педагогічного музею - цесаревичу Олексію Миколайовичу.

Особливої привабливості моделі надають такі деталі деко- ративного вбрання, як мініатюрний карниз, а також обрамлення вікон, парапет. Вражає майстерність ювеліра, котрий повторив рельєфний фриз на фасаді моделі. У мініатурі він виконав за- цум скульпторів Л.А.Дітріха та В.В.Козлова, які прагнули роз- крити тему історії освіти за допомогою 200 алегоричних фігур.

Кращі роботи фабрики Й.Маршака позначені тонким художнім смаком, вишуканою манерою виконання. Як правило, на таких виро- бах крім тавра підприємства, розміщувались монограми майстрів, багато з яких за час роботи на фабриці здобули хорошу про- фесійну підготовку і стали згодом власниками своїх майстерень. Це такі, як М.Беркуцький, С.Закс, І.Лівшиц, В.Цивкін та інші.

Про бережне й уважне ставлення Й.Маршака до талановитих ювелірів свідчить безліч фактів. 1905 року він звернувся з клопотанням про нагородження медалью "За усердя" старшого майстра В.Цивкіна.

Й.Маршак передбачав у своєму заповіті виплату значних коштів службовцям та майстрам фабрики. Наприклад, художнику В.Токареву і майстрам А.Карчевському, О.Друтману, А.Корольову, І.Прошенку та іншим виділявся суми в три тисячі карбованців. По дві тисячі мали одержати такі майстри, як Г.Заболочик, І.Новий, Т.Прохоров та О.Мюллер¹².

Протягом ряду років Й.Маршак демонстрував твори талановитих ювелірів на виставках Росії і за кордоном. Вони відзначались багатим асортиментом, прекрасним володінням різноманітними технічними прийомами. Перший успіх і визнання прийшли до Маршака 1893 року на ювелірній виставці в Чикаго, де його було нагороджено медаллю та почесним дипломом за експонування срібною моделі пароплава.

Наступні виставки також пройшли для нього з великим успіхом. Він одержав золоту медаль в Антверпені /1894 рік/, вищу нагороду "Почетный отзыв" у Києві /1897 рік/, срібну медаль у Парижі /1900 рік/, золоту в Петербурзі /1902 рік/, Гранд-Прі у Львові /1905 рік/. Й.Маршак здобував світове визнання.

2 травня 1913 року він відзначає знаменну подію у своєму житті - 35-річний ювелір фабрики. З маленької майстерні йому вдалося створити велике підприємство, що разом із магазином займало декілька садиб по вул.Хрещатик 2,3,4,5. Страхова оцінка їх досягала 682500 крб.

Але в майбутньому лише окремі його задуми втілювались у життя. Й.Маршака чекали тяжкі випробування. Революційні процеси позначались і на справах фабрики. Власнику довелося перенести масові звільнення робітників через єврейські погроми, що проходили у місті в жовтні 1905 року, простої із-за участі більшості майстрів у страйках 1913-1917 років¹³.

В початок першої світової війни випуск ювелірних прикрас скоротився. Фабрика перейшла на випуск різноманітних деталей для ручних бомб і телефонних трубок¹⁴.

У ці роки Й.Маршак брав участь у благодійних акціях. 1915 року, він подарував комітету ім.Великої княгині Тетяни Миколаївни 100 крб. для подання допомоги потерпілим від військових подій. Крім цього, Маршак пожертвував два ящики срібла київській станції швидкої допомоги, з якою підтримував якнайкращі стосунки. Ще 1912 року оргкомітет станції організував

лотерей в купецькому зібранні, де було виставлено, як найвищу нагороду діамантові сережки, виробництва фабрики Й.Маршака, вартість яких становила 5000 крб. Виготовлені вони у формі восьмицелюсткової розетки, усипаної діамантами. Вага - 24 5/8 карата. Наступного року Маршак пожертвував комітету два ящики срібла для придбання необхідного обладнання. І в подальшому ім'я його зустрічається в газетах у зв'язку із пожертвуванням, які він вносив на користь різних організацій.

15 червня 1918 року стан здоров'я Й.Маршака різко погіршився і він залишив заповіт, відповідно до якого усе рухоме і нерухоме майно, капітали, а також фабрика срібних, золотих та діамантових речей, магазини для торгівлі цими речами з усім обладнанням, обстановкою, товарами та матеріалами ділились на 8 частин між його синами - Ісаком, Володимиром, Соломоном, Іоакимом, Олександром, дочками - Фаней, Ганною та Раїсою.

Після смерті власника закінчився 40-річний період розвитку та процвітання знаменитої ювелірної фабрики. Рідні Й.Маршака - брат Ізраїль, сини Володимир та Олександр, які брали участь в управлінні справами фірми, так і не змогли відродити її в еміграції. Про славу цього підприємства нагадували тільки чудові вироби, що виставлялись у антикварних магазинах Парижа.

Минають десятиліття, а з ними змінюється і наше ставлення до творів, виготовлених на фабриці Й.Маршака, які тепер уже рідко з'являються у скупках і антикварних магазинах України. Виникла необхідність зібрати ті роботи, які ще збереглися. Їх легко впізнати, прочитавши на малопомітних деталях виробів клеймо - "I.Маршак".

Музей історичних коштовностей України купує твори Й.Маршака і з ввічливості прийме будь-які повідомлення про їхнє місцезнаходження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юбилейное издание фабрики ювелира Иосифа Маршака. - К., 1913.
2. ЦДІА, ф.442, оп.633, спр.496, арк.36.
3. Там же, ф.575, оп.1, спр.1, арк.11-12.
4. ДАМК, ф.337, оп.1, спр.285 "Б", арк.94.
5. ЦДІА, ф.575, оп.1, спр.1, арк.11-12.

6. ДАКО, ф.804, оп.1, спр.2100, арк.337.
7. Юбилейное издание фабрика ювелира Иосифа Маршака. - К., 1913. - С.4.
8. ДАКО, ф.804, оп.1, спр.2041, арк.41.
9. ДАКО, ф.804, оп.1, спр.2410, арк.103.
10. ЦДА, ф.574, оп.1, спр.1658, арк.45.
11. ЦДА, ф.574, оп.1, спр.1658, арк.45.
12. ДАМК, ф.100, оп.1, спр.1575, арк.83-86.
13. Гринберг А.О. История первого мая в Киеве. - К., 1927. - С.17-18; ЦДА, ф.574, оп.1, спр.1997, арк.70.
14. ЦДА, ф.574, оп.1, спр.1840, арк.13-30.

Б.Б.Гарбуз

РЕКОНСТРУКЦІЯ КИЇВСЬКОГО СКАРБУ САМАНІДСЬКИХ ДІРХЕМІВ

Нумізматична колекція Музею історичних коштовностей України - найбільша в республіці. Вона увірала в себе три музейні збірки, що існували у Києві до 1917 року, а саме:

- 1/ збірку монц-кабінету Київського університету святого Володимира;
- 2/ збірку Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії;
- 3/ збірку Київського художньо-промислового і наукового музею.

Серед названих колекцій найбільший інтерес становить збірка монц-кабінету Київського університету. Станом на 1915 рік вона нараховувала близько 60 тисяч екземплярів. Соціальні потрясіння початку ХХ ст. не обійшли і музейні колекції Києва. Переживши кілька передач із відомства до відомства і доволі збіднівши при цьому, вони, зрештою, були об'єднані у 30-ті роки під егідою Всеукраїнського історичного музею ім.Т.Шевченка, а 1964 року передані до створеного тоді Музею історичних коштовностей України. Внаслідок усіх цих переміщень частину скарбів було зміняно, розпоршено і депаспортизовано. Тому реконструкція скарбів ХІХ ст. із цього монетного масиву є важливим завданням роботи відділу нумізматик музею. 1998 року автору пропонуваної читачам статті вдалося відновити більшу частину відомого Київського скарбу саманідських дірхемів. Стисло про історію знахід-